

İcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'sinin İlk Şerhi ve Nispet Sorunu

AKIN İŞLEME*

Öz

Lafızların anlamlarına delaletinin temel ilkesini oluşturan vaz' olgusu, bir lafzın anlamın karşısına -bizzat kendisinin delalet- etmesi için tayin edilmesini ifade etmektedir. İlimleşme sürecini diğer dil ilimlerine nazaran geç tamamlayan vaz'ın bir olgudan ilme dönüşme sürecinde, bu olgu etrafında şekillenen mesâilin fıkıh usulü, mantık, nahiv ve belagat gibi sahalardan bağımsızlaşarak müstakil telif geleneğinin başlamasında Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *er-Risâletü'l-vaz'iyye* adlı risalesi dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zira mezkûr risale bu açıdan ilk olma özelliğini taşımaktadır. Yaklaşık iki varaktan oluşan risalenin müphem lafızların vaz'ına dair ortaya koyduğu vaz' yöntemi, vaz' ilminin mesâili noktasında önemli bir çıkış açmıştır. Bu yönüyle risale, yazıldığı dönemden itibaren birçok şerhe konu olmuştur. *er-Risâletü'l-vaz'iyye* üzerine yazılan şerhlerin vaz' olgusunun ilmî bir hüviyet kazanmasındaki katkıları yadsınmaz niteliktedir. Ancak halen çoğu yazma eser halinde bulunan şerhlerden bazılarının yazarlarına aidiyeti noktasında problemler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'nin ilk şerhi olarak kabul edilen ve özel bir adı olmayıp kaynaklarda *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* olarak geçen eserin, farklı müelliflere nispeti söz konusudur. Nitekim Osmanlı medrese müfredatında yer alan şerhin, Hoca Ali es-Semerkindî (ö. 860/1456), Ali Kuşçu (ö. 879/1474) ve Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysi es-Semerkindî'ye (ö. 889/1484) nispet edildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda makalede, vaz' ilmi literatürü açısından oldukça önemli bir eser olan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*'nin adı geçen müelliflerle ilişkisi ve buna dair tartışmalar gündeme getirilip eserin kime ait olduğunun tespiti hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vaz' ilmi, vaz' olgusu, *er-Risâletü'l-vaz'iyye*, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, Adudüddin el-İcî, Hoca Ali es-Semerkindî, Ali Kuşçu, Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Research Assistant, Marmara University Faculty of Theology, İstanbul, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3775-5787 e-posta: akinisleme@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1453635 • Gelis/Received 15.03.2024 • Kabul/Accepted 10.05.2024

Atıf/Citation İşleme, Akın, "İcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'sinin İlk Şerhi ve Nispet Sorunu", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 52 [2024]: 113-134.

Abstract

The science of *wad'*, which constitutes the basic principle of the signification of the meanings of words, refers to the assignment of a word to the meaning, or, in other words, of a term signifying itself. The treatise *al-Risâla al-Wad'iyah* by Adududdin al-Ījī (d. 756/1355) constitutes the turning point. The science of *wad'* was systematized late compared to the other linguistic sciences, with the aforementioned treatise contributing to the beginning of the tradition of a separate literature through topics shaped around it and independent of such disciplines as jurisprudence/legal theory, logic, syntax, and rhetoric. Consisting of two leaves, the treatise put forward a method of *wad'* to signify ambiguous words, which was an important breakthrough of the period. In this way, the treatise has been the subject of many commentaries since the time it was written. It is undeniable that the commentaries written on the treatise contributed to the concept of *wad'* gaining scientific traction. That said, several problems remain regarding the authors of these commentaries, most of which are still in the form of manuscripts. In particular, the work which is accepted as the first commentary of *al-Risâla al-Wad'iyah* remains unnamed and is referred to as *Sharh al-Risâla al-Wad'iyah* in the sources. Beyond this, it has been attributed to several other different authors. As a matter of fact, it is ascertained that the commentary, which was included in the curriculum of the Ottoman *madrasah*, has been attributed to Hōca Ali al-Samarqandī (d. 860/1456), 'Ali al-Kushjī (d. 879/1474), and Abū al-Qāsīm al-Samarqandī (d. 889/1484). In this context, this article attempts to identify the author of *Sharh al-Risâla al-Wad'iyah*, by establishing the relationship these figures have with the text and examining the relevant discussions.

Keywords: The Science of Wad', The Phenomenon of Wad', al-Risâla al-Wad'iyah, Sharh al-Risâla al-Wad'iyah, Adududdin al-Ījī, Hōca Ali al-Samarqandī, 'Ali al-Kushjī, Abū al-Qāsīm al-Samarqandī.

Giriş

Vaz', en yaygın kabul edilen şekliyle lafzın delalet etmek üzere anlama tayin/tahsis edilmesini ifade etmektedir.¹ Bu yönüyle vaz', dildeki lafızların anlamlarını göstermesinin temel ilkesini oluşturan dilsel bir olgudur. Daha açık bir ifade ile lafızların delalet ettikleri anlamları ifade etmeleri için bir iradenin (vâzı') lafzı, anlama karşılık gelecek şekilde tayin etmesi gerekmektedir. Aksi halde dildeki herhangi bir lafız vaz' işlemi gerçekleşmeden anlamını gösteremez. Vaz' olgusu ilk dönemlerden itibaren farklı disiplinlerde lafız anlam ilişkisi ve delalet tartışmaları çerçevesinde incelenmiştir.² İlerleyen dönemlerde önemine binaen bu olgu çerçevesinde gelişen mesâil bağımsızlaşarak bir ilme dönüşmüştür. Bu dönüşümde Adududdin el-Ījī'nin (ö. 756/1355) kaleme aldığı *er-Risâletü'l-vaz'iyye* adlı risalesi önemli

- 1 İşleme, *Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysî*, s. 79.; Alak, "Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı", s. 47; Fazlıoğlu, "Vaz'", s. 576.
- 2 Vaz' olgusunun delalet kavramı çerçevesinde nasıl incelendiğine dair bir çalışma için bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 1-42.

rol oynamıştır.³ Nitekim vaz' ilmi sahasında yazılmış ilk müstakil eser olarak kabul edilen⁴ risale, lafız-anlam tartışmalarına farklı bir boyut kazandırarak yeni bir literatürün (vaz'iyye literatürü) doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵ Bu yönleriyle yazıldığı dönemden itibaren birçok şerh ve haşiyeye konu olmuştur.⁶

er-Risâletü'l-vaz'iyye üzerine yazılan şerhlerin, vaz' ilmine dair mesâilin derlenmesinde ve yeni konuların tartışmaya açılmasında çok önemli katkıları olmuştur. İcî'nin risalesinde değinmediği ve daha sonra ele alınacak olan birçok vaz' meselesi şerhlerde gündeme getirilerek tartışılmıştır. Ancak kahir ekseriyeti yazma eser olarak bulunan şerhlerin tespit edilerek yazarlarına aidiyetinin doğrulanması ve muhtevasının irdelenmesi, vaz' ilminin tarihçesinin ve gelişim evrelerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.⁷ Ne var ki risalenin şerhlerinin özel bir adı olmayıp, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adını taşıması ve yazarlarının isimlerindeki benzerlikler, eser- yazar ilişkisinin tespitine dair zorluklara yol açmaktadır. Bu bağlamda makalede, *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'nin ilk şerhi olarak kabul edilen,⁸ *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adlı eserin müellifi noktasındaki karışıklık ortaya konulacak ve eserin kime ait olduğuna dair tespitite bulunulacaktır. Zira vaz' ilmi literatürü açısından oldukça önemli olan mezkûr şerh, yazma eser kayıtlarında, biyografi eserlerinde ve son dönem vaz' ilmi literatürü çalışmalarında Hoca Ali es-Semerkandî'ye (ö. 860/1456), Ali Kuşçu'ya (ö. 879/1474) ve Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysî es-Semerkandî'ye (ö. 889/1484) nispet edilmektedir. "الحمد لله الذي خص الإنسان بمعرفة أوضاع الكلام ومبانيه" cümlesi ile başlayan ve "وكذا الحال في مثل هذه الصورة" cümlesiyle son bulan şerh, Osmanlı ulemasının dikkatini çekerek medrese müfredatında yer almış ve ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹

3 Risalenin tercüme ve tahlili için bk. Yıldırım, "Adudüddin el-İcî ve er-Risâletü'l-vaz'iyye", s. 77-117.

4 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898; Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde*, I, 130; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 179; Fazlhoğlu, "Vaz'", s. 577.

5 Yıldırım, "Vaz' İlmi", s. 449.

6 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 203-209.

7 Bu doğrultuda risalenin bazı şerhleri yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuştur. İlgili tezlerden bazıları şu şekildedir: Can, *Abdurrahman el-Câmî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'iyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*; İşleme, *Ebu'l-Kâsım Ali el-Leysî es-Semerkandî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'iyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*; Kaplangöz, *Kemaleddin Mes'ud Şirvani'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'iyyesi ve Mir Ebu'l-Beka b. Abdulkâfi'nin Haşiyesi (Tahkik ve İnceleme)*.

8 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 203.

9 Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi*, s. 132. Bu eserde medrese müfredatında yer alan bu şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğu belirtilmiştir.

Günümüzde şerh ilk olarak Şamil Şahin tarafından 2006 yılında bir derleme olarak hazırladığı *vaz'* ilmine dair eserleri içeren mecmuada Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispet edilerek basılmıştır.¹⁰ Şerhin diğer bir baskısı ise Muhammed Zennûn tarafından Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispetle *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudîyye fî ilmi'l-vaz'* adıyla 2016 yılında yapılmıştır.¹¹ Şerh ayrıca Muhammed Muhdî İbn Sevde (ö. 1220/1877) tarafından üzerine yazılan haşiye ile birlikte Hoca Ali es-Semerkandî'ye nispet edilerek *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-vaz'* adıyla 2010'da basılmıştır.¹² Şerh üzerine yazılan ve günümüzde baskısı yapılan bir başka haşiye ise Abdürrezzâk b. Mustafa Antâkî'nin (ö. 1194/1780) kaleme aldığı *Keşfü'l-künûz fî bahri'r-rumûz fî ilmi'l-vaz'* adlı eserdir.¹³ Antâkî, haşiyesinin mukaddimesinde ismini açıkça zikretmek suretiyle şerhin Hoca Ali es-Semerkandî'ye ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Şerhe dair nispet sorununu ilk olarak gündeme getiren İbrahim Özdemir, şerhin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olduğunu ileri sürerek Ali Kuşçu'ya yanlışlıkla nispet edildiğini iddia etmektedir.¹⁵ Şükran Fazlıoğlu'na göre ise şerh, Ali Kuşçu ile Hoca Ali es-Semerkandî arasındaki isim benzerliğinden dolayı yanlışlıkla Ali Kuşçu'ya nispet edilmiştir.¹⁶ Yukarıda adı geçen *Keşfü'l-künûz fî bahri'r-rumûz fî ilmi'l-vaz'* isimli haşiyeyi yayıma hazırlayan İbrahim Taha, şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğunu savunmaktadır.¹⁷ *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan şerh ve haşiyeler hakkında bilgi veren Kâtib Çelebi, şerhin ilk cümlesini vererek Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Ayrıca risale üzerine yazılan ilk şerhin yazarının ise Hoca Ali es-Semerkandî olduğunu aktarmaktadır.¹⁹ Şayet bu şekil-

10 İlgili eserin kaynak bilgisi: Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, nşr. Şahin Şamil, Dımaşk: Dâru gâr-ı Hira, 2006.

11 İlgili eserin kaynak bilgisi: Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudîyye fî ilmi'l-vaz'*, nşr. Muhammed Zennûn, Amman : Dârü'l-feth, 2016.

12 İlgili eserin kaynak bilgisi: İbn Sevde, *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-vaz'*, nşr. Ömer Ahmed er-Râvî, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2010.

13 İlgili eserin kaynak bilgisi: Antâkî, *Keşfü'l-künûz fî bahri'r-rumûz fî ilmi'l-vaz'*, nşr. Muhammed Tâhâ İbrâhîm, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2023.

14 Antâkî, *Keşfü'l-künûz*, s. 56.

15 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 205-206.

16 Fazlıoğlu, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması*, s. 70.

17 Antâkî, *Keşfü'l-künûz*, s. 7. Haşiye incelendiğinde, Antâkî'nin şerhin sahibi olarak Hoca Ali es-Semerkandî'nin ismini açıkça zikrettiği görülmektedir. Ancak eseri tahkik eden İbrahim Taha, şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. Muhtemelen İbrahim Taha, isim benzerliğinden dolayı Hoca Ali es-Semerkandî'yi Ali Kuşçu ile karıştırmış olmalıdır.

18 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

19 Risalenin şerh edilmesi noktasındaki ilk girişim Seyyid Şerif el-Cürçânî'ye aittir. Yazma eser kayıtları ve bibliyografya kayıtlarında *Ta'lika alâ Şerhi'r-Risâleti'l-vaz'îyye*

de kabul edilirse, makaleye konu olan şerhin, risale üzerine yazılan ilk şerh olma iddiası boşa düşmektedir. Bu duruma nispet sorununun tartışıldığı değerlendirme bölümünde yer verilecektir.

Bu çerçevede makaleye konu olan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'nin adı geçen üç müellif ile ilişkisi ortaya koyulacaktır. Bunu yaparken öncelikle nispet karışıklığında etkisi olduğu düşünüldüğünden dolayı müelliflerin kısaca hayatları ve eserlerine değinilecek ardından eserin bu müelliflerle ilişkisi yazma eser kayıtları, biyografi ve bibliyografya kaynakları esas alınarak arzedecektir. Bununla birlikte kaynaklarda ilgili müelliflere *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adıyla nispet edilen eserin makaleye konu şerh olup olmadığı ayrıca incelenecektir. Nitekim daha önce değinildiği üzere ilk dönem *er-Risâletü'l-vaz'îyye* şerhlerinin özel bir ad taşımayıp *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* ortak ismiyle anılmaları bu isimle anılan metinlerin ayrıştırılmasını gerektirmektedir. Bu ayrıştırmayı sağlayabilmek ve makalede hangi şerhin incelendiğini göstermek amacıyla yukarıda, şerhin ilk ve son cümlelerine yer verilmiştir.

1. Şerhin Hoca Ali es-Semerkindî'ye Nispeti

Tam adı Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî olan Hoca Ali es-Semerkindî'nin (ö. 860/1456) bazı kaynaklarda 150 yıl yaşadığı yönünde bilgiler mevcuttur.²⁰ Semerkant'tan Anadolu'ya göç ederek Lârende'ye (Karaman) yerleşen Hoca Ali es-Semerkindî, hayatının sonuna kadar yaşamını burada sürdürmüştür. Bu sebeple Karamânî nispesiyle de anılmaktadır.²¹ Tasavvufî yönü de olan Hoca Ali es-Semerkindî'nin hayatı menkıbelere konu olmuştur.²² Bazı kaynaklarda Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin gözde öğrencilerinden biri olduğuna dair kayıtlar yer alan Hoca Ali es-Semerkindî'nin öğrencileri arasında Molla Câmî de (ö. 898/1492) bulunmaktadır.²³

Kaynaklarda *Bahrü'l-ulûm*, *Hâşiye alâ Şerhi's-Şemsiyye*, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Metâli'*, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkîf* kendisine nispet edilen bazı eserlerdir.²⁴

ve *Hâşiye alâ Şerhi'r-Risâleti'l-vaz'îyye* gibi isimlerle yer alan bir eser bulunmaktadır. Ancak bu eser, risalenin tamamına yazılmış bir değerlendirme değildir. Bu sebeple risalenin tamamı üzerine yazılan en kapsamlı ilk şerh Hoca Ali es-Semerkindî'ye aittir. Bu minvalde Kâtib Çelebi açık bir şekilde ilk şerhin Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olduğunu ifade etmiştir.

20 Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye*, s. 148; Mercan, *Şeyh Alaeddin es-Semerkindî*, s. 22.

21 Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", s. 517.

22 Taşköprülüzade, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye*, s. 148; ilgili menkıbeye dair ayrıntılı bilgi için bk. Mercan, *Şeyh Alaeddin es-Semerkindî*.

23 Safi, *Reşehât*, s. 187.; Mercan, *Şeyh Alaeddin es-Semerkindî*, s. 38.

24 Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye*, s. 148; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 32; Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", s. 517.

Bu eserlerine ek olarak yazma eser kayıtlarında İcî'nin vaz' risalesine yazdığı bir şerh tespit edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin bazı bölümlerinde nüshaları bulunan²⁵ şerh *يا من خصنا بمعرفة أوضاع كلامه* cümlesiyle başlamakta²⁶ *لا وضعا خاصا كزيد فلا يكون إعلاما بخلافه* cümlesiyle son bulmaktadır. Hoca Ali es-Semerkindî'ye bu vaz' şerhinin yanında makaleye konu olan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* de nispet edilmektedir. Nitekim mezkûr şerhin bazı kütüphane kayıtlarında ve ilgili nüshaların giriş sayfalarında Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olduğu açıkça ifade edilmektedir.²⁷

Öte yandan, şerh üzerine yazıldığı tespit edilen bazı haşiyeler bulunmaktadır. Bu haşiyelerden Muhammed Muhdî İbn Sevde (ö. 1294/1877) tarafından yazılan haşiyede, şerh Hoca Ali es-Semerkindî'ye nispet edilmiştir. Muhakkik, şerhin Hoca Ali es-Semerkindî'ye aidiyetini tartışmayıp hayatına kısaca değinmekle yetinmiştir. Haşiyeye sahibi ise mukaddimesinde şerhin yazarı olarak sadece Semerkindî ismini zikretmiştir. Ancak Semerkindî'den kasıt Hoca Ali es-Semerkindî mi yoksa Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî mi olduğu net olarak anlaşılmamaktadır.²⁸ Şerh üzerine yazıldığı tespit edilen bir başka haşiyeye ise İbn Sevde'ye göre müellifin hayatına daha yakın dönemde yaşamış olan Antâkî'ye (ö. 1194/1780) ait *Keşfü'l-künûz fi bahri'r-rumûz fi ilmi'l-vaz'* adlı haşiyedir. Antâkî, eserin mukaddimesinde Hoca Ali es-Semerkindî'nin adını açıkça zikretmiş ve onun Seyyid Şerif el-Cür-cânî'nin önde gelen öğrencilerinden biri olduğunu ayrıca belirtmiştir.²⁹

Günümüzde yapılan çalışmalarda şerhin Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olduğunu ilk olarak Şükran Fazlıoğlu gündeme getirmiştir. Ona göre *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olup isim benzerliğinden dolayı yanlışlıkla Ali Kuşçu'ya nispet edilmiştir.³⁰ Ancak yukarıda değinildiği üzere *er-Risâleti'l-vaz'îyye* üzerine yazılan şerhlerin özel bir adı olmayıp genellikle *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adıyla isimlendirilmeleri metinlerin ayrıştırılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla Fazlıoğlu'nun bahsettiği şerhin makaleye konu şerh olup olmadığı net değildir. Bu bilgilerden hareketle makalede nispeti tartışılan şerhin Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olduğu kabul edilirse kendisinin İcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'si üzerine yazdığı iki şerhi olduğu sonucuna ulaşılır ki bu durum değerlendirme başlığı

25 Şerhin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bazı nüshalarının koleksiyon bilgileri şu şekildedir: Kılıç Ali Paşa, nr. 1033; Nuruosmaniye, nr. 4508, 4510; Laleli, nr. 2994, 3021, 3030, Hamidiye, nr. 1265.

26 Hoca Ali es-Semerkindî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, vr. 14.

27 İlgili nüshalar için bk. Süleymaniye Ktp., İzmirlî İsmail Hakkı, nr. 3685, vr. 24-37; Cârullah Efendi, nr. 1875, vr. 135-49; Hacı Mahmud Efendi, nr. 5847, vr. 39-56; Laleli, nr. 371.

28 İbn Sevde, *Hâşiye*, s. 35.

29 Antâkî, *Keşfü'l-künûz*, s. 56.

30 Fazlıoğlu, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması*, s. 70.

altında ayrıca incelenecektir. Öte yandan yukarıda belirtildiği üzere Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Hoca Ali es-Semerkandî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* üzerine ilk şerh yazan isim olduğunu belirtmektedir.³¹ Vefatı itibariyle düşünüldüğünde bu bilginin doğru olma ihtimali yüksektir. Bu durumda nispeti tartışmalı şerhin Hoca Ali es-Semerkandî'ye ait olduğu tespit edilirse şerhin, risale üzerine yazılan ilk şerh ya da -en azından- ilk şârihe ait olduğu bilgisi de ayrıca doğrulanmış olacaktır.

2. Şerhin Ali Kuşçu'ya Nispeti

Tam adı Alâeddin Ali b. Muhammed el-Kuşcı es-Semerkandî olan Ali Kuşçu'nun doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XV. asrın başında doğduğu tahmin edilmektedir.³² Hayatının önemli bir kısmını Semerkant'ta geçiren Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in (ö. 853/1449) ölümünün ardından Semerkant'tan ayrılmıştır. Bir süre Uzun Hasan'ın yanında bulunduktan sonra Fâtih Sultan Mehmed'in davetiyle 1472 yılında İstanbul'a gelmiştir. İlim çevrelerinden büyük ilgi gören³³ Ali Kuşçu İstanbul'a gelişinden sadece iki sene sonra 879'da (1474) vefat etmiştir.³⁴ Astronomi ve matematik gibi alanlardaki eserleriyle³⁵ öne çıkan Ali Kuşçu'nun dil bilimine dair eserleri de bulunmaktadır.³⁶ Bu eserlerden *Risâle fi vaz'ı'l-Müfredât*³⁷ ve *Unküdü'z-zevâhir fi nazmi'l-cevâhir vaz'* ilmi sahasına dair çok önemli bilgiler sunmaktadır.³⁸ Adı geçen eserlerinin yanında Ali Kuşçu'ya, makaleye konu olan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'ıyye* adlı eserin, yazma eser kütüphaneye kayıtlarında, hayatına yer veren biyografi kaynakları ve kendisi hakkında yapılan günümüz çalışmalarında nispet edildiği tespit edilmiştir.

31 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898. Nispet karışıklığı ve bilgi karmaşası *Keşfü'z-zunûn*'un farklı baskılarında da görülmektedir. Nitekim *Keşfü'z-zunûn*'un Gustavus Flügel tarafından 1835'te yapılan tahkikli nüshasında *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* üzerine yazılan ilk şerhin makalede nispeti tartışılan şerh olduğu izlenimi verilmektedir. Kanaatimizce bu durum, eserin tahkiki esnasında gerçekleşen cümle düşmesi sonrası ortaya çıkmıştır. Zira ilgili kaynağa bakıldığında cümlenin başı ve sonunun tespitinde hayli zorluk çekilmektedir (ilgili kısım için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Flügel), III, 453-54).

32 Aydın, "Ali Kuşçu", s. 408.

33 Cunbur, *Ali Kuşçu Bibliyografyası*, s. 16.

34 Yıldız, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu*, s. 9.

35 Eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ünver, *Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis*, s. 31-51.

36 İlgili eserlere dair ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu*, s. 12-14; Alp, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu*, s. 32-45.

37 Risalenin tercüme ve değerlendirmesi için bk. Yıldırım, "Ali Kuşçu ve Risâle fi vaz'ı'l-müfredât'ı", s. 63-85.

38 Eserin vaz' ilmi açısından incelendiği bazı tezler şu şekildedir: Yıldırım, *Vaz İlmi ve Unküdü'z-zevâhir*; Alp, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu*, s. 32-39.

Yazma eser kayıtları incelendiğinde *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*'nin birçok nüshasının Ali Kuşçu'ya nispet edildiği gözlenmiştir. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde tespit edilebildiği kadarıyla elliden fazla nüsha Ali Kuşçu adıyla kayıtlara geçmiştir. Müstakil mecmualar içerisinde bulunan bu nüshaların içerisinde ve ferağ kayıtlarında sarahaten Ali Kuşçu'ya aidiyetini destekleyecek açık bir delil bulunmamaktadır. Fakat bu kadar nüshanın Ali Kuşçu adı ile kayıtlara geçirilmesi de göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Nitekim mecmuaların, içindeki eserlerin ve yazarlarının adlarının bulunduğu ilk sayfalarında şerhin ona aidiyetini ifade eden ibareler çokça bulunmaktadır. Bunun yanında müstensihler de eserin Ali Kuşçu'ya ait olduğunu belirtmektedirler. Bazı nüshalarda ise eserin giriş sayfasında kırmızı kalemle yazılmış “Bu *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* Mevlana Ali Kuşçu'ya aittir” ibaresinin üzeri çizilmiş “Ebü'l-Kâsım el-Leysi es-Semerkindî'ye ait *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*” ibaresi yazılmıştır.³⁹ Bu durum eserin yazarına dair nispet karışıklığını göstermesi açısından önemlidir.

Yazma eser kayıtlarına ek olarak, kapağında Latin harfleriyle “Ali Kûşî Risâlâtün Vadîh”, Osmanlıca “علي قوشي رسالتي وضعية” yazılı taş baskı bir mecmua tespit edilmiştir. Mecmuanın içerisinde sırasıyla, Seyyid Hâfız (ö. ?) tarafından 1305 (1887) yılında yazılan *Hâşîye cedîde alâ Ali Kûşî* isimli haşîye, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adını taşıyan şerh ve *er-Risâletü'l-vaz'iyye* yer almaktadır. Yani İcî'nin vaz' risalesi, risalenin şerhi ve şerhe yazılan haşîye ayrı metinler olarak sıralanmıştır. Mecmuanın sonundaki bir notta şerhin, öğrenciler arasında Ali Kûşî (Kuşçu) diye meşhur olmuş bir âlime nispet edildiği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁰ Mecmua incelendiğinde içerisindeki şerhin makaleye konu olan şerh olduğu, haşiyenin de bu şerh üzerine yazıldığı tespit edilmiştir. Her ne kadar Seyyid Hâfız bu haşiyesine mukaddime olmaksızın başlayıp Ali Kuşçu'dan bahsetmese de içinde yer aldığı bir mecmuada eser *Hâşîye cedîde alâ Ali Kûşî* başlığı ile kayıtlıdır.⁴¹

Nihaî kertede yazma eser kayıtları ve nüshalar incelendiğinde, makalede nispeti tartışılan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*'nin Ali Kuşçu'ya nispet edildiği birçok nüsha tespit edilmiştir. Bu duruma, eserin Ali Kuşçu'ya nispeti açısından önemli bir delil olması hasebiyle değerlendirme başlığı altında ayrıca işaret edilecektir. Eserin Ali Kuşçu'ya nispet edildiği nüshaların bulunduğu kütüphane ve koleksiyonlardan bazıları şu şekildedir:

39 İlgili nüshalar ve kütüphane bilgileri şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 0523; Fâtih, nr. 5344, vr. 41-50; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2889, vr. 85-103.

40 Alp, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu*, s. 43; Seyyid Hâfız, *Hâşîye*, s. 134.

41 Seyyid Hâfız, *Hâşîye*, s. 1.

Süleymaniye Kütüphanesi: Tekelioğlu, nr. 834, vr. 160-76; Ayasofya, nr. 4437, vr. 51-66; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1784, vr. 67-82; Hamidiye, nr. 813; Yazma Bağışlar, nr. 6009, vr. 114-34. **Beyazıt Devlet Kütüphanesi:** Bayezid, nr. 5956, 7879.⁴²

Ali Kuşçu'nun vefatına yakın yazılmış biyografi ve bibliyografya kaynaklarında kendine ait *er-Risâletü'l-vaz'îyye* şerhinin bulunduğu bilgisi geçmemektedir. Kâtib Çelebi, *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan şerhlere yer verdiği bölümde makaleye konu olan *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'yi Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispet etmekte, Ali Kuşçu'nun ise bu şerh üzerine tâlikası olduğunu belirtmektedir.⁴³ eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye'de hayatı ayrıntılı olarak ele alınan Ali Kuşçu'nun eserleri arasında bu şerh zikredilmektedir.⁴⁴ Günümüzde kaleme alınan biyografi kitaplarında ise yazma eser kayıtlarından hareketle *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adında bir eserin olduğu bilgisi sıkça geçmektedir.⁴⁵

Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis: Ali Kuşçu, Hayatı ve Eserleri adlı çalışmasında Ali Kuşçu'nun eserlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Ünver, onun eserleri arasında *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adlı bir kitabının olduğunu, yazma nüshalarının bulunduğu kütüphane kayıtlarıyla birlikte kaydetmiştir.⁴⁶ Benzer bir şekilde Cunbur, vefatının 500. yıl dönümü anısına kaleme aldığı biyografi eserinde Ali Kuşçu'nun hayatını ve eserlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu eserinde Kuşçu'nun *Şerhu'l-Vad'iyat al-Adudiyye* adında bir şerhinin olduğunu birçok kaynağa dayandırarak zikretmektedir. Ali Kuşçu'ya ait olduğunu zikrettiği şerhin, yazma eser kütüphanelerinde seksen iki nüshasının olduğunu, bulunduğu kütüphane ve koleksiyonlarıyla beraber aktarmıştır. Bahse konu şerhin sekiz defa basıldığını basım yerleri ile birlikte veren Cunbur mezkûr eser üzerine Ebü'l-Bekâ b. Abdülbâki el-Hüseynî el-Hanefî'nin haşiyesi olduğu bilgisini de zikretmiştir.⁴⁷ Hem Ünver'in hem de Cunbur'un Ali Kuşçu'ya nispet ettikleri *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adlı şerh için kaynak olarak gösterilen yazma nüshalar incelendiğinde, bu şerhin makaleye konu olan eser olduğu anlaşılmıştır.

Ali Kuşçu'nun hayatı ve eserlerini doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan günümüz bazı çalışmalarında da *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adlı bir eserin olduğu bilgisine yer verilmektedir. *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risale Fi'l-İstiâre'si* adlı eserinde Ali Kuşçu'nun istiare risalesinin edisyon kritiğini

42 Daha fazla nüsha bilgisi için bk. Cunbur, *Ali Kuşçu Bibliyografyası*, s. 26-31.

43 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

44 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 268-74.

45 Aydın, "Ali Kuşçu", s. 409.

46 Ünver, *Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis*, s. 34-35.

47 Cunbur, *Ali Kuşçu Bibliyografyası*, s. 26-31.

yapan Musa Yıldız, Kuşçu'nun eserleri arasında *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adında bir eserinin olduğunu belirtip yazma nüshalarının bulunduğu kütüphanelerin adını vermekle yetinmiştir. *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu ve 'Unküdü'z-Zevâhir fî Nazmi'l-Cevâhir Adlı Eseri* adlı doktora çalışmasında Musa Alp, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*'yi yazma eser kayıtlarına dayandırarak Ali Kuşçu'ya nispet etmektedir.⁴⁸ Eseri içerik açısından inceleyen Alp'e göre Kuşçu, vaz' ilmindeki yetkinliğini sırasıyla *Risâle fî vaz'i'l-Müfredât* ardından *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* ve en nihayetinde de *Unküdü'z-zevâhir* adlı eseriyle ortaya koymuştur.⁴⁹ Bu kaynaklarda geçen *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* incelendiğinde makalede nispeti tartışılan şerh olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak Ali Kuşçu'nun hayatını ve eserlerini konu edinen ilk dönem biyografi ve bibliyografya kaynaklarında *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adında bir eseri zikredilmezken daha sonra yazılan kaynaklarda ise bu isimde bir eserinin olduğuna yazma eser kayıtları esas alınarak yer verilmektedir.

Şerhin günümüzdeki bazı baskılarında eser Ali Kuşçu'ya açıkça nispet edilmiştir. Antâki'ye ait *Keşfü'l-künûz fî bahri'r-rumûz fî ilmi'l-vaz'* isimli haşiyeyi tahkik edip yayımlayan İbrahim Taha, şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğunu iddia etmekte fakat bu iddiasına dair bir delil sunmamaktadır.⁵⁰ Ayrıca şerhin daha önce Muhammed Zennûn tarafından yayımlanan baskısında Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî'ye hatalı olarak nispet edildiğini, Zennûn ile görüşüp bu iddiasını onunla paylaştığını belirtir. Aktardığına göre Zennûn da şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğunu kabul etmiştir.⁵¹

3. Şerhin Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî'ye Nispeti

Kaynaklar, Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî'nin adı ve eserlerinin dışında hayatına dair çok az bilgi vermektedir. Adı ile ilgili farklılıklar söz konusu olsa da üzerinde ittifak edilen tam adı Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir Ali el-Leysî es-Semerkindî şeklindedir.⁵² Doğum tarihi ile ilgili bilgi bulunmayan Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî'nin vefat tarihi noktasında da kaynaklarda herhangi bir net bilgi yer almamaktadır. Vefat tarihi kesin olarak belirtilmemekle birlikte kendisine nispet edilen eserlerin ferağ kayıtlarında yer alan bilgilerden hareketle bazı çıkarımsal tahminler yapılmıştır. Buna göre 888 (1483) ya da 889 (1484) yıllarında hayatta olduğu kabul edilmektedir.⁵³ Bir

48 Alp, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu*, s. 43-44; Yıldız, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu*, 12.

49 Alp, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu*, s. 55.

50 Antâki, *Keşfü'l-künûz*, s. 7.

51 Antâki, *Keşfü'l-künûz*, s. 7.

52 Semerkandî, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, vr. 2; Durmuş, "Semerkandî, Ebû'l-Kâsım", s. 472.

53 İlgili nüshalar için bk. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 4510, vr. 46; Hekimoğlu, nr. 937, vr. 72.

diğer farklı tarih ise fıkıh alanında kaleme aldığı *Müstahlasü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* adlı eserin bitiş tarihi olan 907 (1501) yılıdır. Buradan hareketle vefat tarihinin bu tarihten sonra olduğu ya da bu tarihte hayattaydı gibi değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁵⁴ *Müstahlasü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* adlı eserin kendisine aidiyeti konusunda net bir bilgi olmadığından 907 (1501) yılından ziyade 889 (1484) yılından sonra vefat ettiği bilgisini esas almanın daha uygun olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁵

Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî, üzerine birçok şerh ve haşiye yazılan ve istiare literatüründe bir dönüm noktasını teşkil eden *Ferâidü'l-fevâid fi tahkiki meâni'l-istiârât* adlı istiare risalesiyle tanınmaktadır. Bu risalesinin yanında belagat, tefsir, fıkıh usulü gibi alanlarda klasikleşmiş eserlere yazdığı şerh ve haşiyeleri bulunmaktadır.⁵⁶ Ayrıca yazma eser kayıtları incelendiğinde İcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'iyye'si* üzerine yazdığı سبحان من أنطق بذكره اللسان تسيحا و تهليلًا cümlesiyle başlayan bir şerhi bulunmaktadır.⁵⁷ Ancak bu şerh kaynaklarda Semerkandî'nin eserleri arasında zikredilmemektedir. Kâtib Çelebi mezkûr şerhin başlangıç cümlesini vererek müellifinin kim olduğuna dair bir bilgi vermemiştir.⁵⁸ Şerh, 2018 yılında tarafımızca yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir. Tezde ulaşılan sonuca göre yazma eser kayıtları ve eserin içerik incelemesi doğrultusunda şerhin Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî'ye aidiyetinde şüphe yoktur.⁵⁹ Nitekim Semerkandî bu şerhinin ilgili yerlerinde, başka bir eserine ismini zikrederek atıfta bulunmaktadır. Bu atıflardan bazılarına örnek olarak “Bu konunun açıklamasının tamamı *Hâşiye alâ Şerhi't-Tavâli'* eserimizde mevcuttur”⁶⁰ ve “Şayet bu konuda söyleyecek daha fazla sözümüz olsa *Hâşiye alâ Şerhi't-Tavâli'*de söyledik”⁶¹ cümleleri verilebilir. Bütün bunlara ek olarak eserin müellif nüshası izlenimi veren veya müellif nüshasından doğrudan mukabele edilmiş nüshalarında Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî'nin ismi sarahaten geçmektedir.⁶²

54 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 643; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 173; Durmuş, “Semerkandî, Ebü'l-Kâsım”, s. 472.

55 Semerkandî'nin hayatı ve eserlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. İşleme, *Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysi*, s. 9-17.

56 Durmuş, “Semerkandî, Ebü'l-Kâsım”, s. 472-73; İşleme, *Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysi*, s. 11-17.

57 İlgili şerhe dair detaylar için bk. İşleme, *Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysi*, s. 55-132.

58 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

59 İşleme, *Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysi*, s. 29-30.

60 Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, vr. 60^b.

61 Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, vr. 49^a.

62 Müellif nüshası izlenimi veren Veliyyüddin Efendi (nr. 2891) nüshasının ilk ve son sayfasında Ebü'l-Kâsım el-Leysi es-Semerkindî ismi açıkça geçmektedir (bk. Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2891, vr. 1^a). Ayrıca müellif nüshasından mukabele edildiği açıkça belirtilen

Adı geçen bu şerhinin yanında, yazma eser kütüphane kayıtları ve Ebü'l-Kasım Semerkandî hakkında bilgi veren biyografi eserlerinde makaleye konu olan şerh, Ebü'l-Kasım Semerkandî'ye açıkça nispet edilmektedir.⁶³ Şayet nispeti tartışmalı şerhin Ebü'l-Kasım Semerkandî'ye ait olduğu kabul edilirse aynı risale üzerine iki şerh yazdığı kabul edilmiş olacaktır. Nitekim vaz'ıyye literatürüne dair önemli bir çalışma ortaya koyan Özdemir, bu durumu fark ederek Ebü'l-Kasım Semerkandî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* üzerine iki şerhi olduğunu dile getirmiştir. Şerhlerden hacimce küçük olanı "sagîr", büyük olanı da "kebir" olarak nitelendiren⁶⁴ Özdemir'in aktardığına göre -makaleye konu olan- küçük şerh Osmanlı medreselerinde İsamüddin el-İsferayînî'nin (ö. 945/1538) şerhi ile birlikte vaz' ilmi alanında okutulan en yaygın eserdir.⁶⁵ Öte yandan Özdemir, mezkûr şerhin yazma eserleri kayda geçirenler tarafından yanlışlıkla Ali Kuşçu'ya nispet edildiğini iddia etmektedir. Nitekim ona göre ilgili nüshalar ve eser üzerine yazılan Hafnâvî (ö. 1181/1768) ve Desûkî (ö. 1230/1815) hâşiyeleri⁶⁶ incelendiğinde eserin Ebü'l-Kasım es-Semerkandî'ye aidiyeti açıktır.⁶⁷ Yukarıda değinildiği üzere şerh günümüzde, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye fi ilmi'l-vaz'* adıyla Muhammed Zennûn tarafından Ebü'l-Kasım es-Semerkandî'ye nispet edilerek tahkik edilmiştir.⁶⁸ Zennûn'un eserin tahkikinde esas aldığı yedi nüshadan üçünde şerh Ali Kuşçu ismiyle kayıtlıdır. Zennûn, şerhin Ali Kuşçu'ya nispet edilmesini bir vehm olarak değerlendirip, Ebü'l-Kasım es-Semerkandî'ye ait olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁶⁹

4. Değerlendirme

Yukarıda *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* üzerine yazılmış ilk şerh olarak kabul edilen *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'ıyye* adlı eserin, nispet edildiği kişilerle ilişkisi farklı veçheleriyle ortaya konmuştur. Bu çerçevede eser hem Hoca Ali es-Semerkandî'ye hem Ali Kuşçu'ya hem de Ebü'l-Kasım es-Semerkandî'ye nispet edilmektedir. Eser içerik açısından incelendiğinde müellifini açıkça ortaya

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (nr. YZ0144) nüshasında da Semerkandî'nin ismi tam sarahaten zikredilmektedir (bk. Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye*, Marmara Üniversitesi Ktp., İlahiyat Fakültesi, nr. 144, vr. 56^a).

63 Kâtib Çelebi, *Keşfüz-zunûn*, I, 898; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 173.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 643; Durmuş, "Semerkandî, Ebü'l-Kasım", s. 473; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 204.

64 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 204.

65 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 204.

66 İlgili eser için bk. Desûkî, *Hâşiye*.

67 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 204-205.

68 Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye*, s. 1.

69 Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye*, s. 24.

koyan bir delil veya emare bulunmamaktadır. Dolayısıyla eserin farklı müelliflere nispet edilmesine bu durum imkân tanımıştır. Öte yandan bahsi geçen üç müellifin hemen hemen aynı yüzyıl içerisinde yaşamış olması, her birinin isminde “Semerkandî” nispesinin yer alması ve vaz' ilmîne dair eserlerinin bulunması nispet karışıklığını derinleştirmiştir. Ayrıca ilk dönem *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan şerhlerin özel bir adı olmayıp hepsinin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adını taşıması da eser-yazar tespitinin zorlaşmasına sebep olmaktadır.

Yazma eser kayıtları ve biyografi kaynaklarından hareketle şerhin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye aidiyeti kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Zira Kâtib Çelebi eseri -başlangıç cümlesini naklederek- Semerkandî'ye açıkça nispet etmekte ve 888 (1483) yılında bitirdiğini belirtmektedir.⁷⁰ Bu durum dikkate alındığında eseri kesin olarak Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispet etmek gerekecektir. Nitekim Ali Kuşçu'nun vefatı 879 (1474), Hoca Ali es-Semerkandî'nin vefatı da 860 (1456) yılıdır. Yani şerh yazıldığına ne Ali Kuşçu ne de Hoca Ali es-Semerkandî hayattadır. Yine şerh üzerine yazılan Hafnâvî ve Desûkî haşiyeleri de Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispetle yazılmıştır. Hatta Hafnâvî hâşiyesinde “Şârih büyük şerhinde şöyle diyor” diyerek Semerkandî'ye aidiyeti kesin olan şerhten alıntıda bulunmaktadır.⁷¹ Özdemir, Hafnâvî'nin “büyük şerh” nitelmesine binaen hacimlerinden dolayı -makaleye konu olan- şerhi “şerh-i sagîr”, diğer şerhi ise “şerh-i kebir” olarak nitelendirmektedir.⁷² Bu bilgiler çerçevesinde eserin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye aidiyetinin kabul edilmesi gerekecektir. Fakat Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait iki şerh incelendiğinde şerhler arası açık bir bağlantının olmadığı ve birbirine atıfta bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, makaleye konu olan şerhin Hoca Ali es-Semerkandî ve Ali Kuşçu'ya da nispet edilmesi göz önüne alındığında Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye aidiyetine dair şüphe uyandırmıştır. Bu şüpheli durumun netleştirilmesi adına eserin yazıldığı döneme yakın telif edilen vaz' eserleri incelenmiştir. Zira bu eserlerde, nispeti şüpheli şerhten yapılmış olması muhtemel atıflar eserin kime ait olduğu noktasında önemli deliller sunabilirdi.

Araştırmalarımız neticesinde Kâtib Çelebi'nin de belirttiği⁷³ üzere Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'nin vaz' şerhi üzerine Mîr Ebü'l-Bekâ el-Hüseynî (ö. ?) tarafından yazılan bir haşiye olduğu tespit edilmiştir. Müellif nüshasına ulaşılan haşiyenin ferağ kaydında yazımının 925 (1519)

70 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

71 Desûkî, *Hâşiye*, s. 72.

72 Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 204.

73 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

yılında tamamlandığı belirtilmiştir.⁷⁴ Yazıldığı tarih dikkate alındığında haşiyede nispete dair bulunan verilerin doğru bilgi sunma ihtimali yüksektir. *Keşfü'z-zunûn*'da bu haşiyenin makaleye konu olan şerhe yazıldığı bildirilmektedir. Ancak şerh incelendiğinde Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye aidiyetinde şüphe olmayan diğer şerh üzerine yazılmış olduğu anlaşılmıştır. Ebü'l-Bekâ, bu haşiyesinde “kâle ba'zu'l-fudalâ” ifadesiyle alıntılar yapmaktadır. Bu alıntıların makaleye konu olan şerhten yapıldığı tespit edilmiştir.⁷⁵ Bu da Ebü'l-Bekâ'ya göre nispeti sorunlu olan şerhin Semerkandî'ye ait olmadığı anlamına gelir. Nitekim Semerkandî'ye ait olduğunu bilseydi nakilleri “Müellif diğer şerhinde şöyle demiştir” vb. ifadeler kullanarak aktarması beklenirdi. Bu doğrultuda eserin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olmadığı -en azından şüpheli olduğu- ortaya çıkmış ve eserin Ali Kuşçu ya da Hoca Ali es-Semerkandî'den birine aidiyeti üzerinde durulmuştur.

Hoca Ali es-Semerkandî'nin *er-Risâletü'l-vaz'iyye* üzerine müstakil bir vaz' şerhi olduğu yukarıda belirtilmiş ve bu eserin -Kâtib Çelebi'nin de belirttiği üzere- İcî'nin mezkûr risalesi üzerine yazılan şerhlerin ilki olduğu aktarılmıştır.⁷⁶ Şayet nispeti tartışmalı eserin de Hoca Ali es-Semerkandî'ye ait olduğu var sayılırsa kendisine ait aynı metin üzerine iki şerhi olduğu kabul edilmiş olacaktır. Bu durumda aynı risale üzerine yazılmış olan şerhlerin birbirine doğrudan atıfta bulunması ihtimali veya benzerlik oranlarının tespiti noktasında şerhlerin metin karşılaştırmasına karar verilmiştir. Şerhlerin içerik karşılaştırmasında makaleye konu olan şerh için, Şamil Şahin'in vaz' ilmine dair bazı eserleri tahkik ederek derlediği ve *el-Mecmuu'l-Müntehab* adıyla 2006 yılında yayımladığı eserdeki baskısı esas alınmıştır. Eser, bu mecmuada 43-73 sayfaları arasında yer almaktadır. Hoca Ali es-Semerkandî'ye aidiyetinde şüphe bulunmayan diğer eser henüz tahkik edilmediğinden içerik karşılaştırmasında yazma nüshası (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1033) esas alınmıştır.

Karşılaştırma sonucu tespit edilen benzerliklerin karşılaştırmalı olarak gösterildiği tablo aşağıdaki gibidir:

74 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2895.

75 Yapılan alıntıların yerleri için bk. Mir Ebü'l-Bekâ, *Ebü'l-Bekâ ale'l-Vaz'iyye*, vr. 9-11.

76 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

Makaleye Konu Olan Şerh	Hoca Ali es-Semerkandî'ye Ait Şerh
وجه الترتيب أن ما ذكره في هذه الرسالة من العبارات إما أن يكون لإفادة المقصود... (ص. ٧٤)	ووجه الترتيب أن ما يذكره في هذه الرسالة من العبارات إما أن يكون لإفادة مقاصد بالذات... (ص. ٤١ / ب)
والمقدمة في اللغة مأخوذة إما من قدم اللازم بمعنى تقدم أو المتعدي، وعرفا ما يتوقف عليه الشروع في العلم... (ص. ٥١ / أ)	والمقدمة لغة إما مأخوذة من قدم اللازم بمعنى تقدم أو المتعدي، وعرفا ما يتوقف عليه الشروع في العلم... (ص. ٥١ / أ)
ولما كان معرفة أقسام اللفظ باعتبار خصوص الوضع وعمومه وتعقل الموضوع له... (ص. ٨٤)	لما كان معرفة أقسام اللفظ باعتبار خصوص الوضع وعمومه وتعقل الموضوع له... (ص. ٦١ / أ)
فالأول: ما يكون موضوعا لمشخص باعتبار تعقله بخصوصه ويسمى ذلك الوضع وضعاً عاماً لموضوع له خاص... (ص. ٩٤)	فالأول: ما يكون موضوعاً لمشخص باعتبار تعقله بخصوصه ويسمى هذا الوضع وضعاً خاصاً لموضوع له خاص... (ص. ٧١ / أ)
فإن قيل: هذا التقسيم فاسد لأن الألف واللام في اللفظ ههنا للاستغراق فمعناه كل لفظ موضوع لمعنى... (ص. ٥٥)	فإن قيل: التقسيم فاسد لأن الألف واللام في اللفظ للاستغراق فمعناه حينئذ على ما تقرر كل لفظ موضوع لمعنى... (ص. ١٢ / ب)
ولازم اللازم لازم فيلزم لزوم الانقسام... (ص. ٢٢ / ب)	ولازم اللازم لازم فيلزم لزوم الانقسام... (ص. ٢٢ / ب)
واحتمال انقسام بعض الأقسام إلى أقسام مندرجة تحته لا يمنع الانحصار... (ص. ٧٥)	وأما احتمال انقسام بعض الأقسام إلى أقسام مندرجة تحته فلا يخل بالانحصار... (ص. ٥٢ / ب)
كـ“الذي” و“التي” فإن المعين للمراد من كل منهما انتساب مضمون صلته إليه المعلوم قبل اقترانها به... (ص. ٨٥)	كـ“الذي” و“التي” فإن المعين للمراد منهما انتساب مضمون صلتهما المعلوم قبل اقترانها بهما... (ص. ٦٢ / ب)
فالظاهر أن لفظه هو موضوع للجزئيات المندرجة تحت مفهوم الغائب المفرد المذكور سواء كانت جزئيات حقيقية أو إضافية... (ص. ٩٥)	الظاهر أن لفظه هو موضوع للجزئيات المندرجة تحت مفهوم الغائب المفرد المذكور سواء كانت جزئيات حقيقية وإضافة... (ص. ٩٢ / ب)
هذا إشارة إلى الفرق بين الموصول وبين الضمير واسم الإشارة... (ص. ١٦)	هو كالأول وهو إشارة إلى الفرق بين الموصول وبين المضمير واسم الإشارة... (ص. ٢٣ / أ)
وهذا المعنى لا يتضح حتى اتضح إلا بعد تمهيد مقدمة فنقول إن المعاني قد تكون ملحوظة قصداً وبالذات... (ص. ٢٦)	وهذا المعنى لا يتضح حتى اتضح إلا بعد تمهيد مقدمة وهي أن المعاني قد تكون ملحوظة قصداً وبالذات... (ص. ٧٢ / أ)
وهذا كما أن المبصر قد يكون مبصراً بالذات مقصوداً بالإبصار وقد يكون مبصراً تبعاً... (ص. ٣٦)	وهذا كما أن المبصر قد يكون مبصراً بالذات مقصوداً بالإبصار وقد يكون مبصراً تبعاً... (ص. ٧٢ / ب)
النحويون حدوا الفعل بأنه ما دل على معنى في نفسه مقترن... (ص. ٧٦)	النحويون حدوا الفعل بأنه ما دل على معنى في نفسه مقترن... (ص. ٣٣ / ب)
هذا إشارة إشارة إلى علة امتناع الحكم على الفعل والحر... (ص. ٩٦)	إشارة إشارة إلى علة امتناع الحكم على الفعل والحر... (ص. ٥٣ / أ)
وكذا إذ انحصر في بلدة من حصر حفظ التورية... (ص. ٣٧)	كما إذ انحصر في بلدة من حصر حفظ التورية... (ص. ٨٣ / أ)

İki şerh arasında yapılan içerik karşılaştırması neticesinde, iki farklı eser olarak kabul edilen bu şerhlerin tek kalemde çıkan aynı eser olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira yukarıdaki tabloda bazı örnek pasajlarla ortaya koyulduğu üzere nispeti sorunlu olan şerhin %70 ile %100 arasında değişen miktarlarda lafzan Hoca Ali es-Semerkindi'nin diğer şerhiyle uyduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuca göre nispeti tartışmalı şerh Hoca Ali es-Semerkindi'ye aittir. Bu durumda Hoca Ali es-Semerkindi'nin aynı metin (*er-Risâletü'l-vaz'îyye*) üzerine iki şerhi olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat bu iki şerhte de metinler arası herhangi bir alıntı veya referans söz konusu değildir. Muhtemelen Hoca Ali önce kendisine aidiyetinde şüphe olmayan ve hacimce daha büyük olan şerhi kaleme almış, ardından ise diğer şerhinde bu şerhin özetini yaparak Emîr Abdülkerim'e ithaf etmiştir. Zira nispeti sorunlu şerhin mukaddimesinde Emîr Abdülkerim'e iki paragrafa yakın övgü ve dua cümlesi bulunmaktadır.⁷⁷ Bu tespitin doğal bir sonucu olarak makaleye konu olan şerh, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin ilk şerhinin bir başka versiyonu ya da özetlenmiş halidir.⁷⁸ Buradan hareketle makaleye konu olan şerhin *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan ilk şerh olup olmadığından ziyade ilk şârihe ait eser olduğu tespit edilmiştir. Zira Hoca Ali es-Semerkindi'nin şerhlerden hangisini önce yazdığını anlamak -şerhler incelendiğinde- doğrudan mümkün gözükmemektedir. Ancak şerhlerin aynı eserin farklı versiyonları olduğu kabul edilirse ikisinin de risale üzerine yazılan ilk şerh olduğu söylenebilir.

Bu sonuca göre, şerhin Hoca Ali es-Semerkindi'ye aidiyeti kesinleştikten sonra Ebü'l-Kâsım es-Semerkindi'ye aidiyeti mümkün gözükmemektedir. Kâtib Çelebi'nin şerhi açık bir şekilde Ebü'l-Kâsım es-Semerkindi'ye nispet etmesi muhtemelen şerhe ait yazma nüshaların ferağ kayıtlarındaki bilgilere dayanmaktadır. Ancak yazma nüshalar incelendiğinde, nüshaların başlangıç sayfalarında Hoca Ali es-Semerkindi ve Ali Kuşçu isimlerinin de çokça yer aldığı görülmektedir. Özdemir'in eseri Ebü'l-Kâsım es-Semerkindi'ye nispet etmesi ise yazma eser kayıtları ve Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgiler esas alınarak ileri sürülmüştür. Yukarıda belirtildiği üzere yazma eser kayıtları incelendiğinde eserin üç müellife de nispeti söz konusudur. Dolayısıyla sadece yazma eser kayıtlarından hareketle yazar tespiti mümkün değildir. Özdemir esere ait bazı nüshaların Ali Kuşçu'ya nispet edildiğini farketmiş, fakat bunun doğru olmadığını şerhin birçok yazma nüshası

77 Semerkandi, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye*, s. 47-48.

78 Özdemir şerhin Ebü'l-Kâsım es-Semerkindi'ye ait olup *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan ilk şerh olduğunu Kâtib Çelebi'ye dayandırarak aktarmıştır. Ancak *Keşfü'z-zunûn*'un ilgili kısmı incelendiğinde ilk şerhin Hoca Ali es-Semerkindi'ye ait olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca vaz'îyye literatürüne eserinde ayrıntılı bir şekilde yer veren Özdemir, Hoca Ali es-Semerkindi'den hiç bahsetmemektedir. Muhtemelen isim benzerliği iki âlimin aynı kişi olarak anlaşılmasına yol açmış olmalıdır.

ve üzerine yazılan Hafnâvî ve Desûkî gibi haşiyeler incelendiğinde ortaya çıkacağını belirtmiştir.

Ancak şerh üzerine yazılan mezkûr haşiyeler nispet karışıklığının gerçekleşmesinden sonra (XVIII ve XIX. yüzyıllarda) kaleme alınmıştır. Dolayısıyla haşiyelerin, şerhin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispet edildiği yazma nüshalar esas alınarak yazılmış olmaları muhtemeldir. Öte yandan Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'nin kendisine aidiyetinde şüphe olmayan şerhin bazı nüshalarının ferağ kaydında 4 Şaban 888 (1483) tarihinde bitirildiğine dair bilgi⁷⁹ de nispet karışıklığına yol açan unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim makaleye konu olan şerhin birçok nüshasının ferağ kaydında da aynı tarih zikredilmektedir ki muhtemelen Kâtib Çelebi de bu nüshaları esas aldığından şerhin 888 yılının Şaban ayında bitirildiğini ayrıca belirtmiştir. Şayet eserin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olduğu kabul edilirse aynı tarihte aynı metin üzerine iki şerh yazdığı kabul edilmiş olacaktır ki bu da eserin ona ait olmadığını göstermesi açısından önemli bir ipucudur. Eseri Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye nispet ederek tahkikli neşrini yayımlayan Zennûn, tahkikte esas aldığı yedi nüshadan üçünün Ali Kuşçu'ya nispet edilmesini bir hata olarak değerlendirirken⁸⁰ Semerkandî'ye aidiyetine dair ek bir delil sunmamaktadır.

Eserin Ali Kuşçu'ya nispeti ise farklı kaynaklardan yola çıkılarak ortaya konulmuştu. Özellikle yazma eser kütüphanelerinde seksen küsur nüshanın⁸¹ Ali Kuşçu'ya nispet edilmesi göz ardı edilebilir bir durum değildir. Kendisinin hayatına yer veren biyografi kaynakları ve hakkında yapılan son dönem monografi çalışmalarında eserleri arasında *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* adında bir şerhinin olduğu bilgisi bulunan Ali Kuşçu'nun kendisinin yaşamına yakın dönemde yazılmış biyografi kaynaklarında böyle bir eserden söz edilmemektedir. Bu durum şerhin ona ait olmadığına dair iddiayı güçlendirmektedir. Kâtib Çelebi, Ali Kuşçu'nun Hoca Ali es-Semerkandî'ye ait şerh üzerine bir tâlikasının olduğunu belirtmektedir.⁸² Fakat araştırmalar neticesinde bu esere ulaşılammıştır. Makaleye konu olan şerhin Ali Kuşçu'ya yanlışlıkla nispet edilmesinin temel sebebi ise Fazlıoğlu'nun da belirttiği üzere isim benzerliğidir.⁸³ Nitekim şerhin sahibi olan Hoca Ali es-Semerkandî'nin tam adı Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî iken Ali

79 İlgili nüshaların bulunduğu kütüphane ve koleksiyonlardan bazıları şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 937, vr. 72; Laleli, nr. 3030, vr. 44; Nuruosmaniye, nr. 4510, vr. 41. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., İlahiyat Fakültesi, nr. YZ0144, vr. 57.

80 Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye*, s. 24.

81 Cunbur, *Ali Kuşçu Bibliyografyası*, s. 26-31.

82 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 898.

83 Fazlıoğlu, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması*, s. 70.

Kuşçu'nun tam adı Alâeddin Ali b. Muhammed el-Kuşcı es-Semerkandî'dir. Öte yandan Ali Kuşçu'nun vaz' ilmine dair eserlerinin bulunması da şerhin ona aidiyetine dair ihtimali arttırmış olmalıdır. Bu sebeplerden ötürü müstensihlerin de katkısıyla şerhin birçok yazma nüshasında Ali Kuşçu ismi geçmiştir. Şerhi Ali Kuşçu'ya nispet eden kaynaklar incelendiğinde neredeyse tamamının nispet karışıklığının kendisini iyice gösterdiği yazma eser nüshalarına dayandığı görülmektedir.

Sonuç

İlimleşme sürecini diğer dil ilimlerine nazaran geç tamamlayan vaz'ın bir olgudan ilme dönüşme sürecinde, bu olgu etrafında şekillenen mesâilin fıkıh usulü, mantık, nahiv ve belagat gibi sahalardan bağımsızlaşarak müstakil telif geleneğinin başlamasında Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *er-Risâletü'l-vaz'îyye* adlı risalesi başat rol oynamıştır. Nitekim mezkûr risale bu açıdan ilk olma özelliğini taşımaktadır. Vaz' ilminin mesâili noktasında da önemli bir çıkış açan risale bu yönleriyle yazıldığı dönemden itibaren birçok şerhe konu olmuştur. Risale üzerine yazılan şerhlerin, İcî öncesi vaz' olgusuna dair mesâilin tedvin edilerek müstakil vaz'îyye literatürünün oluşmasında çok ciddi katkıları olmuştur. Ancak halen çoğu yazma eser halinde bulunan şerhlerden bazılarının yazarlarına aidiyeti noktasında problemler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle ilk dönem *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine yazılan şerhlerin özel bir adı olmayıp hepsinin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* adını taşıması, eserlerin içerisinde yazarlarının adının açık bir şekilde geçmemesi ve yazar isimlerindeki benzerlikler nispet karışıklıklarının temel sebebini teşkil etmektedir. Bu bağlamda makalede *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin ilk şerhi olarak kabul edilen eserin nispet sorunu ele alınmıştır. Zira "الحمد لله الذي خص الإنسان بمعرفة أوضاع الكلام ومبانيه" cümlesi ile başlayan ve "وكذا الحال في مثل هذه الصورة" cümlesiyle son bulan şerh yazma eser kayıtları ve biyografi/bibliyografya kaynaklarında Hoca Ali es-Semerkandî, Ali Kuşçu ve Ebü'l-Kâsım el-Leysi es-Semerkandî'ye nispet edilmektedir.

Adı geçen üç yazarın aynı yüzyıl içerisinde yaşamış olmaları, isimlerindeki benzerlikler ve vaz' ilmine dair eserlerinin olması nispet karışıklığının önünü açan önemli unsurlardır. Yazma eser kayıtları incelendiğinde şerhin üç yazara da nispeti açıkça görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak yazma eser kayıtlarını esas alan biyografi ve bibliyografya kaynaklarında şerh farklı yazarlara nispet edilmiştir. Kâtib Çelebi eserin Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olduğunu eserin ilk cümlesini naklederek aktarmaktadır. Nispet karışıklığını ilk olarak gündeme getiren ve yanlışlıkla Ali Kuşçu'ya nispet edildiğini belirten Özdemir'e göre de şerh Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'ye aittir. Fazhoğlu'na göre ise eser isim benzerliğinden

dolayı yanlışlıkla Ali Kuşçu'ya nispet edilmiş olup şerhin asıl sahibi Hoca Ali es-Semerkindî'dir.

Nispet karışıklığının kaynağını oluşturan yazma eser kayıtları incelendiğinde eserin kime ait olduğu anlaşılammamaktadır. Dolayısıyla hâricî unsurlardan hareketle eserin nispet sorunu giderilemeyeceğinden şerhler arası içerik incelemesi yapılmıştır. Bu doğrultuda Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olan şerh ile makaleye konu olan şerh karşılaştırılmıştır. Yapılan içerik incelemesi ve metin karşılaştırmaları neticesinde iki ayrı eser olarak bilinen şerhlerin tek kalemden çıkan aynı eserin farklı versiyonu veya kısaltılmış hali olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla *er-Risâletü'l-vaz'ıyye*'nin ilk şerhi olarak kabul edilen eserin Hoca Ali es-Semerkindî'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tespit, gerek yazma eser kütüphane kayıtları gerekse biyografi kaynaklarında esere dair nispet hatalarının giderilmesi ve vaz' ilmi literatürünün doğru bir biçimde ortaya çıkması noktasında önemli bir sonuçtur. Son olarak Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî'ye ait bir vaz' şerhi bulunmaktadır. Dolayısıyla bahse konu şerhlerin "sagîr" ve "kebîr" olarak nitelenmesi bu sonuca göre mümkün değildir.

Bibliyografya

- Alak, Musa, "Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmine Dair Risalesinin Tahkik ve Tahlili", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2011): 29-76.
- Alp, Musa, *Arap Dili ve Belâgatı Açısından Ali Kuşçu ve 'Unkûdü'z-Zevâhir fi Nazmi'l-Cevâhir Adlı Eseri* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Antâki, Abdürrezzâk b. Mustafa, *Keşfü'l-künûz fi bahri'r-rumûz fi ilmi'l-vaz'*, nşr. Muhammed Tâhâ İbrâhim, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2023.
- Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 408-410.
- Can, Ayhan, *Abdurrahman el-Câmi'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (yüksek lisans tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Cunbur, Müjgan, *Ali Kuşçu Bibliyografyası (Ölümünün 500. Yıldönümü Dolayısıyla)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, 1974.
- Desûki, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'd-Desûki ala'l-Vaz'ıyye, Hafnâvî hâşiyesi ile birlikte*, nşr. Mer'î Hasan er-Reşid, Midyat: Dâru Nürü's-sabâh, 2012.
- Durmuş, İsmail, "Semerkandî, Ebü'l-Kâsım", *DİA*, 2009, XXXVI, 472-473.
- Fazlıoğlu, Şükran, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması = el-Metâlib el-ilâhiyye fi mevzûât el-ulum el-luğa-viyye/ Molla Lütfi*, İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Vaz'", *DİA*, 2012, XLII, 576-578.
- İbn Sevde, Muhammed Mehdi b. Muhammed Tâlib, *Hâşiyetü alâ Şerhi Risâleti'l-vaz'*, nşr. Ömer Ahmed er-Râvî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010.
- İşleme, Akın, *Ebu'l-Kâsım Ali el-Leysi es-Semerkindî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

- Kaplangöz, Zahit, *Kemaleddin Mes'ud Şirvani'nin Şerhu'r-Risaleti'l-Vaziyyesi ve Mir Ebu'l-Beka b. Abdülbaki'nin Haşiyesi: Tahkik ve İnceleme* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. G. Flügel, I-VII, Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- Mercan, İsmail Hakkı, *Şeyh Alaeddin es-Semerkindî ve Menâkıbnamesi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Mir Ebü'l-Bekâ, *Ebü'l-Bekâ ale'l-Vaz'iyye*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 2895.
- Özdemir, İbrahim, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz' İlminin Temel Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Safî, Fahreddin, *Reşehâtü aynı'l-hayât fi menâkıbi meşâyihî't-tarîkati'n-nakşibendiyye*, nşr. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1429/2008.
- Semerkindî, Ebü'l-Kâsım, *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2813.
- Semerkindî, Ebü'l-Kâsım, *Şerhu'r-Risâleti'l-Adudiyye fi ilmi'l-vaz'*, nşr. Muhammed Zennûn, Amman: Dârü'l-feth, 2016.
- Semerkindî, Ebü'l-Kâsım, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, nşr. Şamil Şahin, Dımaşk: Dâru gârî Hira, 2006.
- Semerkindî, Ebü'l-Kâsım, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1033, vr. 40-64.
- Semerkindî, Hoca Ali, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1033, vr. 12-38.
- Seyyid Hâfız, *Hâşiye Cedide alâ Ali Kûşî, Mecmûa içinde: Hâşiye cedide alâ Ali Kûşî, Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye, er-Risâletü'l-vaz'iyye li'l-İcî*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftahu's-saâde ve misbâhü's-siyâde fi mevzûâtî'l-ulûm*, nşr. Kâmil Kâmil Bekrî - Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr, Kahire: Dârü'l-kütübî'l-hadise, 1968.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri (Çeviri, Eleştirmeli Metin)*, haz. Muhammed Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Ünver, Ahmet Süheyl, *Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis: Ali Kuşçu, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1948.
- Yazıcı, İshak, "Bahrü'l-ulûm", *DİA*, 1991, IV, 517-518.
- Yıldırım, Abdullah, "Adudüddin el-İcî ve er-Risâletü'l-vaz'iyye", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneginde Adudüddin el-İcî*, ed. Eşref Altaş, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, s. 77-117.
- Yıldırım, Abdullah, "Vaz' İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM yayınları, 2015, s. 424-567.
- Yıldırım, Abdullah, "Ali Kuşçu ve Risâle fi vaz'î'l-müfredât'ı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 19 (2008): 63-85.
- Yıldırım, Abdullah, *Vaz İlmi ve Unküdu'z-zevâhir/Alî Kuşçu: İnceleme - Değerlendirme* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Yıldız, Musa, *Bir Dilci Olarak Alî Kuşçu ve Risale fi'l- İsti'are'si*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Zengin, Zeki Salih, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyin, 1984.

The First Commentary of Adududdin al-İjî's *al-Risala al-Wad'iyah* and the Problem of Attribution

Extended Summary

Wad', in its most widely accepted form, refers to the assignment of a word to signify a particular meaning. In this respect, *wad'* is a linguistic phenomenon that constitutes the basic principle of showing the meanings of words in language. More precisely, in order for the words to express the meanings they signify, a will (*wādi'*) must assign the word to correspond to the meaning. Otherwise, any word in the language cannot show its meaning without the process of *wad'*. In later periods, due to its importance, the subjects that developed within this framework were separated into its own unique science. Adud al-Dīn al-İjî's (d.756/1355) treatise *al-Risala al-Wad'iyah* played an important role in this transformation. As a matter of fact, the treatise, which is considered to be the first independent work written in the field of *wad'*, paved the way for the emergence of a new literature (*wad'iyya* literature) by adding a different dimension to the word-meaning debates. Because of this importance, the work has been the subject of many commentaries since the time of its writing.

The first commentaries on *al-Risala al-Wad'iyah* made significant contributions in compiling the issues related to the science of *wad'* and opening new topics for discussion. Many issues of *wad'* that al-İjî did not mention in his treatise and which would be discussed later were brought up and discussed in these commentaries. However, identifying the commentaries (the majority of which are manuscripts), verifying their authorship, and examining their content are important in terms of determining the history and developmental stages of the science of *wad'*. However, the fact that the commentaries on the treatise often remained unnamed, and instead were simply called "*Sharh al-Risala al-Wad'iyah*," in addition to the similarities of the names of their authors, has presented difficulties in identifying the authors of these works.

In this context, the article discusses the confusion regarding the author of the first commentary of *al-Risala al-Wad'iyah*, known simply as *Sharh al-Risala al-Wad'iyah*, without a special name or identified author. This commentary, which is important in terms of the literature of the science of *wad'*, has been attributed to Hōca Ali al-Samarqandī (d. 860/1456), 'Ali al-Kushji (d. 879/1474), and Abū al-Qâsım al-Samarqandī (d. 889/1484) in manuscript records, biographical works, and recent studies of the literature of the science of *wad'*. The commentary, which begins with the sentence "الحمد لله الذي خص الإنسان بمعرفة أوضاع الكلام ومبانيه وكذا الحال في مثل" and ends with the sentence "هذه الصورة", attracted the attention of Ottoman scholars and was taught as a textbook in the *madrassa* curriculum.

İbrahim Özdemir, who first raised the problem of attribution, claims that the commentary belongs to Abū al-Qâsım al-Samarqandī and that it was mistakenly attributed to 'Ali al-Kushji. Kâtib Çelebi (d. 1067/1657) states that the work belongs to Abū al-Qâsım al-Samarqandī by quoting the first sentence of the commentary. According to Şükran Fazlıoğlu, the commentary was mistakenly attributed to Ali Qūshji

due to the similarity of names between 'Ali al-Kushji and Hōca Ali al-Samarqandī. The reasons for attributing the commentary to all three authors are that they lived in the same century, their names are similar, and they all wrote works on the science of *wad'*. In this respect, the full name of Hōca Ali al-Samarqandī is 'Ala al-Dīn 'Ali b. Yahyā al-Samarqandī, the full name of 'Ali al-Kushji is 'Ala al-Dīn 'Ali b. Muhammad al-Qūshji al-Samarqandī, and the full name of Abū al-Qāsım al-Samarqandī is Abū al-Qāsım b. Abī Bekr 'Ali al-Laysī al-Samarqandī.

Both Abū al-Qāsım al-Samarqandī and Hōca Ali al-Samarqandī have commentaries on *al-Risala al-Wad'iyah*, with there being no doubt about their authorship. Likewise, if the commentary which is the focus of this article is found to belong to one of them, then they will have written two commentaries on the same treatise. Accordingly, the commentary that we know for certain was written by Hōca Ali al-Samarqandī has been compared with the commentary that is the subject of this article. As a result of the content analysis and textual comparisons, it was concluded that the commentaries known as two separate works are different versions or abridged versions of the same work by a single author. Therefore, it has been revealed that the commentary accepted as the first commentary of *al-Risala al-Wad'iyah* belongs to Hōca Ali al-Samarqandī. This determination is important in terms of eliminating the attribution errors surrounding the work in both manuscript library records and biographical sources and revealing the literature of the science of *wad'* accurately.